

ЭРОН ИСЛОМ РЕСПУБЛИКАСИ ТАШҚИ СИЁСАТИНИНГ ШАКЛЛАНИШИДА ДИН ОМИЛИ

Дониёр Бердикулов

Мустақил тадқиқотчи

Тошкент давлат шарқишунослик университети.

Аннотация. Ушбу мақола Эрон Ислом Республикасининг ташқи сиёсатини шакллантиришида диннинг ролини ўрганади, диний мафкура ва тамойиллар мамлакатнинг дипломатик стратегиялари ва халқаро муносабатларига қандай таъсир қилишини таҳлил қилади. 1979-йилда ташкил этилганидан бери Эроннинг ташқи сиёсати иша ислом тамойиллари ва минтақавий ва глобал актёрлар билан ўзаро муносабатларини бошқарадиган "Вилоят-э Фақиҳ" (Фуқуқ васийлиги) сиёсий таълимотига чуқур илдиз отган. Мақолада Эрон ташқи сиёсатининг асосий жиҳатлари, жумладан, иша ҳаракатларини қўллаб-қувватлаши, Ғарб гегемонлигига қаршилиги ва зулмга қарши қаршилиқ кўрсатишига урғу бериши кўриб чиқилади. Шунингдек, у диний мақсадлар ва иқтисодий манфаатлар ва хавфсизлик муаммолари каби прагматик мулоҳазалар ўртасидаги ўзаро боғлиқликни муҳокама қилади. Тадқиқот Эроннинг қўшни давлатлар, минтақавий кучлар ва трансмиллий тузилмалар билан муносабатларини таҳлил қилиб, диннинг Яқин Шарқда ҳам бирлаштирувчи, ҳам бўлувчи куч сифатидаги икки томонлама ролини таъкидлайди. Бундан ташқари, мақолада диний ривоятларнинг Эрон иттифоқларига, масалан, Ливандаги Ҳизбуллоҳ билан ҳамкорлиги ҳамда Сурия ва Ироқ можароларида иштирок этишига таъсири баҳоланади. Тадқиқот Эроннинг юмшоқ кучи ва ўзини ислом оламида етакчи сифатида кўрсатиш стратегиясида диннинг асосий омили сифатидаги аҳамиятини таъкидлайди. Ушбу тадқиқот дин давлат хатти-ҳаракатларини қандай шакллантиришини чуқурроқ тушунишига ёрдам беради ва замонавий геосиёсий ландшафтда Эрон ташқи сиёсатининг мураккабликлари ҳақида тушунча беради.

Калит сўзлар: Эрон, Ироқ, Сурия, Яқин Шарқ, Ливан, Ҳизбуллоҳ, иша омили.

THE RELIGION FACTOR IN THE FORMATION OF THE FOREIGN POLICY OF THE ISLAMIC REPUBLIC OF IRAN

Doniyor Berdikulov

Independent researcher

Tashkent State University of Oriental Studies.

Annotation. This article explores the role of religion in shaping the foreign policy of the Islamic Republic of Iran, analyzing how religious ideology and principles influence the country's diplomatic strategies and international relations. Since its establishment in 1979, Iran's foreign policy has been deeply rooted in the principles of Shia Islam and the political doctrine of Vilayat-e Faqih (Guardianship of the Jurist), which guides its interactions with regional and global actors. The article examines key aspects of Iran's foreign policy, including its support for Shia movements, opposition to Western hegemony, and emphasis on resistance against perceived oppression. It also discusses the interplay between religious objectives and pragmatic considerations, such as economic interests and security concerns. By analyzing Iran's relations with neighboring countries, regional powers, and transnational entities, the study highlights the dual role of religion as both a unifying and divisive force in the Middle East. Furthermore, the article evaluates the impact of religious narratives on Iran's alliances, such as its partnerships with Hezbollah in Lebanon and its involvement in the Syrian and Iraqi conflicts. The research underscores the significance of religion as a key factor in Iran's soft power and its strategy to position itself as a leader in the Islamic world. This study contributes to a deeper understanding of how religion shapes state behavior and provides insights into the complexities of Iran's foreign policy in the contemporary geopolitical landscape.

Keywords: Iran, Iraq, Syria, Middle East, Lebanon, Hezbollah, Shia factor.

ФАКТОР РЕЛИГИИ ВО ФОРМИРОВАНИИ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ ИСЛАМСКОЙ РЕСПУБЛИКИ ИРАН

Данияр Бердикулов

Независимый исследователь

Ташкентский государственный университет востоковедения

Аннотация. В данной статье рассматривается роль религии в формировании внешней политики Исламской Республики Иран, анализируется, как религиозная идеология и принципы влияют на дипломатическую стратегию страны и международные отношения. С

момента своего основания в 1979 году внешняя политика Ирана глубоко укоренена в шиитских исламских принципах и политической доктрине Вилаят-э Факих (Охрана юрисдикции), которая определяет его взаимодействие с региональными и глобальными игроками. В статье рассматриваются ключевые аспекты внешней политики Ирана, включая поддержку шиитских движений, противодействие западной гегемонии и акцент на сопротивлении тирании. В нем также обсуждается взаимодействие между религиозными целями и прагматическими соображениями, такими как экономические интересы и проблемы безопасности. В исследовании анализируются отношения Ирана с соседними странами, региональными державами и транснациональными структурами, подчеркивая двойную роль религии как объединяющей и разделяющей силы на Ближнем Востоке. Кроме того, в статье оценивается влияние религиозных нарративов на альянсы Ирана, такие как его сотрудничество с «Хезболлой» в Ливане и его участие в конфликтах в Сирии и Ираке. В исследовании подчеркивается важность религии как ключевого фактора в стратегии мягкой силы Ирана и позиционировании себя в качестве лидера в исламском мире. Это исследование способствует более глубокому пониманию того, как религия формирует поведение государства, и дает представление о сложностях внешней политики Ирана в современном геополитическом ландшафте.

Ключевые слова: Иран, Ирак, Сирия, Ближний Восток, Ливан, Хезболла, шиитский фактор.

КИРИШ.

Дин нафақат жамиятнинг ички ҳаёт тарзини белгилаб беради, балки давлатлараро муносабатларнинг асосий элементларидан бири ҳам хисобланади. Замонавий қарашлар давлат ҳамда миллатнинг манфаатларидан келиб чиққан ҳолатда воқеаларни таҳлил қилишни бошлаганидан сўнг, диннинг ташқи муносабатлардаги ўрни бирмунча камайди. XX асрга келиб биринчи ўринга чиққан модернизм диннинг асосий омил эмаслигини таъкидлаган бўлса ҳам, социал конструктивизм ва постструктурал ёндашувлар дин ва маданиятни ташқи сиёсатни белгилаб берувчи асосий омиллар эканлигини илгари суради. 2001 йил 11 сентябр воқеалари эса халқаро

ТАДҚИҚОТ МЕТОДОЛОГИЯСИ.

АҚШда масиҳийларнинг, Исроилда яхудий миллатчиларининг, Саудия Арабистонида ваҳобийлар таъсирининг кучли эканлигини ҳисобга оладиган бўлсак, диннинг ички ва ташқи сиёсатнинг шаклланишидаги ўрни асослидек кўринади. Худди шу нарсани Эрон тўғрисида айтиш мумкин. Бу ерда 1979 йилда шоҳ ҳокимияти ағдарилганидан сўнг шиалик доирасида янги тизим ўрнатилган. Эрон инқилобига қадар шиа омили мамлакатнинг сиёсатини белгилашда ҳеч қандай аҳамиятга эга бўлмаган, буни шоҳ ҳукуматининг Ливан ҳамда фаластин муаммоларига ёндашувида ҳам кўришимиз мумкин. Эрон ислом инқилобига қадар Яқин Шарқда муносабатларда суннийларнинг роли юқори бўлган. Исломнинг сунний мазҳаби минтақанинг маданий ҳамда сиёсий кўринишини белгилаб берган. Инқилоб натижасида эса шиалик омили жаҳон сахнасига чиқди ва узоқ вақтдан бери шаклланиб келган қарашларни ўзгартиришга мажбур қилди. 1979 йилда қабул қилинган Эрон Ислом Республикаси конституцияси ташқи сиёсатда шиаликка куч бериб, ислом инқилобини Эрондан ташқарига экспорт қилиш концепциясини илгари суради.

Ислом инқилобидан сўнг Эрон ўзининг бой тарихий ва маданий мероси, геосиёсий жойлашуви туфайли минтақанинг энг қудратли давлатига айланишга ҳаракат қилмоқда. У ўзини Яқин Шарқ минтақаси сиёсатини белгиловчи энг муҳим кучлардан бири деб ҳисоблайди. Геосиёсий ва геостратегик жойлашув, ўзининг ҳудудий яхлитлигини сақлашга уриниш, тарихий тажриба ва рақобат, ғарб давлатларининг Эрон ички ишларига аралашишга уриниши, этник таркибининг турли-туманлиги, диний қарашлар ҳамда миллий идентиклик каби омиллар Эроннинг ташқи сиёсатига таъсир кўрсатади.

¹ Çoban Oran, F. (2017). “Uluslararası İlişkiler Çalışmalarında Din: Amaç, Kapsam, Teori”, 21. Yüzyılda Din ve Uluslararası İlişkilerdeki Dönüşüm, (Ed: F. Çoban Oran), Sentez Yayıncılık, Ankara, 11-12.
www.sharqjurnali.uz DOI: 10.5281/zenodo.14680645

Эрон Ислом Республикасининг олий сиёсий ва диний органи ҳисобланадиган Бошқарув офиси оятулло Хомейнийнинг вилоят-и-фақиҳ тамойили асосида тузилган. 1979 йил қабул қилинган Эрон конституциясининг 57 ва 110 моддаларида Олий раҳнамо Ислом инқилоби ва ислом умматининг етакчиси ҳисобланади деб белгилаб қўйилган. Мамлакат умумий сиёсатини белгилаб берувчи Олий раҳнамога қўплаб ваколатлар берилган бўлиб, у қуроли кучлардан тортиб суд ҳокимиятигача, маотбуоттан тортиб Ислом консультатив ассамблеяси билан келишган ҳолда президентни лавозимидан озод этиши, уруш ва тинчлик, қуроли кучларни мобилизация қилишгача бўлган ваколатларга эга.

Эрон президенти Олий раҳнамодан кейин турувчи мамлакатдаги энг ваколатли шахс ҳисобланса ҳам, унинг ички ва ташқи сиёсатдаги ҳаракатлари Олий раҳнамоникига қарши бўлмаслиги керак. Олий раҳнамо умумий сиёсатни белгилашда мутлоқ ваколатларга эга бўлгани учун ички ва ташқи сиёсатда фаол ҳаракатлана олмайди. Разведка вазирлиги ва 1983 йилда ташкил этилиб, Ислом инқилоби қўриқчилари корпуси таркибига кирувчи “Қудс” махсус операция кучлари ўзларининг Олий хавфсизлик кенгашидаги ўрни туфайли Олий раҳнамо билан тўғридан-тўғри алоқага эга ва ташқи сиёсатни

а МУҲОКАМА.

к Эроннинг ташқи сиёсатидаги асосий концепция бу “Шиа ҳилоли”дир. “Шиа ҳилоли” геосиёсий атама бўлиб, Яқин Шарқ ҳудудида шиа йўналишининг тарқалиши билан боғлиқ ҳисобланади. Шунингдек, мазкур назария Яқин Шарқ ҳудудида ўз таъсир доирасини кенгайтиришга қаратилган Эрон геосиёсатининг устувор мақсадларидан бири ҳамдир.

т “Шиа ҳилоли” ўз ичига Баҳрайн, Эрон, Ироқ, Яман, Сурия, Ливан ва қисман Саудия Арабистонини қамраб олган геосиёсий концепция саналади.

р

И¹Lim, K. (2015). “National Security Decision-making in Iran”, Comparative Strategy, 34/2, 149–168.

www.sharqjurnali.uz

DOI: 10.5281/zenodo.14680645

д

а

“Шиа ҳилоли” атамаси 1-март 2004-йилда Иордания қироли Абдуллоҳ ИИ томонидан ишлатилган. (Аслида, мазкур назария Эрон сиёсатида 1960-йиллардан буён қўлланилган) Абдуллоҳ ИИ ўзининг берган интервьюсида Саддам Хусайннинг сунний режими ағдарилганидан сўнг Эрондан Ироқ ва Сурия орқали Ливанга тарқаладиган "Шиа ҳилоли"³ туғдириши мумкин бўлган хавфдан огоҳлантириб, унинг Форс кўрфази давлатлари ва бутун минтақада беқарор вазиятни юзага келтирувчи хусусияти ҳақида таъкидлаган эди. 2003-йилдан сўнг минтақада юзага келган тектоник ўзгаришлар - Сурияда Башар ал-Ассад режимининг ғалабаси, Ироқда сунний ҳокимиятининг мағлубияти ва Ливандаги шиа жамоаларининг устунлиги Эроннинг мазкур геосиёсий амбициясини амалга оширишини янада енгиллаштирди.

Ироқда мамлакат аҳолисининг қарийб 65 %ини (22 млн.) шиалар ташкил этади. Саддам Хусайн режими ағдарилгандан сўнг АҚШ қўллови остида келган ироқлик шиа йўналиши вакили Муқтада ал-Садр кейинчалик Қўшма Штатларни мамлакат душмани сифатида тарғиб қилади. Шу тариқа мамлакатда Эрон таъсири тобора кучайиб боришига имкон вужудга келди. Ироқдаги кўплаб мухолифат вакиллари айнан Эрондан бошпана топишган. Саддам Хусайнга қарши кураш олиб борган Бадр Бригадаси асосчиси Оятуллоҳ Муҳаммад Бақр ал-Ҳаким шулар жумласидан саналади.

Эрон ўзини барча мусулмонларнинг ҳимоячиси деб ҳисоблайди, мазлумларни ҳимоя қилишга, ҳудудий яхлитликни, мусулмон давлатларнинг мустақиллигини сақлашга, улар билан дўстона муносабатларни ўрнатишга ҳаракат қилиб келади⁴. Эрон ўзининг глобал сиёсатдаги диний ва сиёсий миссиясини дунёнинг турли хил бурчакларида фаолият олиб борадиган ярим давлат ташкилотлари орқали намоён қилади. Бу миссиянинг тамал тоши 1980 йилларда Инқилобни экспорт қилишга бўлган уриниш доирасида қўйилган бўлиб, дипломатик ва диний алоқаларни қўллаб-қувватлаш орқали ҳозирги

³ <https://bulletin-ir-law.kaznu.kz/index.php/1-mo/article/view/1378>

⁴ Lim, K. (2015). “National Security Decision-making in Iran”, Comparative Strategy, 34/2, 149–168.

кунга қадар қўллаб қувватлаб келинади. Бундай кўринишдаги фаолият айниқса шиалар истиқомат қиладиган ҳудудларда катта куч билан амалга оширилади.

1979 йилги инқилобдан сўнг ташқи сиёсатда кескин ўзгаришлар содир бўлганидан сўнг, Эрон ислом бирлигини ўрнатишга қаратилган ташқи сиёсий тушунчани қабул қилди⁵. Ғарбга қарши, форс маданияти, геосиёсат ва реал сиёсат каби омиллар ташқи сиёсатни шакллантиришда ўзига хос ўринга эга бўлса ҳам, диний ғоя бу борада етакчиликни сақлаб қолмоқда. Шу ўринда Эроннинг биринчи олий раҳнамоси оятулло Хомейнийнинг қарашлари, эрон идентиклиги, демография ва Эрон ташқи сиёсатида фойдаланилаётган воситаларни кўриб чиқиш асосли бўлади.

Салафийлар сулоласи ҳукмронлиги даврида шиа исломи тушунчаси бошқа шиа давлатларидан фарқли равишда маданият билан қоришган тарзда ривожланиб бошлади. Диний ва маданий қарашларга асосланган бу тушунча Пахлавийлар ҳокимиятга келгунига қадар ўзининг самарадорлигини сақлаб қолди. Пахлавийлар даврида эса национализм устувор йўналишга айланди. Пахлавийлар даврида орқа фонда ушлаб турилган диний идентиклик 1979 йилги Эрон инқилоби даврида жуда ҳам кучли тарзда намоён бўлди. Эрон ташқи сиёсатига таъсир кўрсатувчи омиллар орасида Геосиёсат ва идентиклик иккинчи даражада бўлган. Хомейний эса ўзининг ғоясини яратишда шох тузуми ва Эрон сиёсий тарихидан олинган тажрибани ҳисобга олиб ҳаракат қилди. Хомейнинг Эрон ташқи сиёсатига ғоявий тус берди. Хомейнинг фақатгина инқилоб ва янги давлатнинг етакчисигина бўлиб қолмай, инқилобгача бўлган Эрон аҳолисининг кенг қатламларига таъсир ўтказиш кучига ҳам эга эди⁶. Хомейнинг етук сиёсатчи бўлиб, мадрасаларда диний таълимдан ташқари, сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий масалалар бўйича ҳам марузулар ўтган. Инқилобдан сўнг у ташкил қилган бошқарув шакли

⁵ Коç, E. (2020). Ortadoğu Siyasetinde İran ve Suudi Arabistan İlişkileri: Devlet, Kimlik, Mezhep ve Rol, Dora Yayınevi, Bursa.

⁶ Güleç, C. (2018). “Dış politika Analizinde Karar Verme Süreci ve Karar Verme Modelleri”, ÇOMÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 3/1, 79–102

Хоманейини ноёб шахс сифатида намоён қилади. Бу бошқарув тизими исломий б

и 1979 йилдан сўнг Ислом Республикасини ташкил этиш йилларида Ёроннинг интеллектуал ландшафти кенг турдаги ғоялар ва оқимларга тўлалиги билан ажралиб турар эди. Чап ғояларнинг мавжудлигига қарамасдан, Хоменей томонидан ишлаб чиқилган бошқарув ғояси ислом ҳамда шиа пиёсий ғояларининг кучли таъсири остида эди. Эрон Ислом республикасининг дастлабки йилларида янги ҳукумат ва сўл кучлар ўртасида бир мунча ҳамкорлик алоқалари ўрнатилган. Бироқ бу узоқ давом этмади. Хомейнийнинг ислом ҳукуқи ва тамойилларига асосланган ислом давлатчилиги концепцияси баъзи бир фаоллар ҳамда зиёлиларнинг сўл қарашларига тўғри келмайди.

ш Хоманей дунёдаги одамларни икки турга – золимларга ва мазлумларга бўлади. шунга мос равишда унинг ғояларига эргашувчилар мазлум, аргашмайдиганлар эса золимлар деб ҳисобланади. У бундай бўлинишни ўзининг сиёсий мақсадлари йўлида ҳам қўллайди ва форс кўрфази давлатларини маъмуриятларини золимлар қаторига қўяди, мазлумларнинг ҳаммасини динидан қатъий назар бир хил деб ҳисоблайди. Шох ҳокимияти ҳам золимлар қаторида бўлиб, эрон аҳолисини мазлумлар деб атайди. Бу ғояга асосланган ҳолатда у давлатларни икки турга ажратади: биринчиси – эзувчи давлатлар, улар қаторига бошқа давлатларнинг ресурсларидан фойдаланиб, ўларни куч воситасида эзадилар. Бундай давлатлар қаторига АҚШ, собиқ Совет Иттифоқи, Исроил ва улар билан ҳамкорлик қилувчи давлатларни қиритади. Иккинчи тур давлатлар эзилганлар деб айтилади ва улар асосан, мусулмон давлатлардан иборат бўлса ҳам, таркибига баъзи бир номусулмон

р

а

ни

Д Algar, H. (2009). “A Short Biography”, Imam Khomeini: Life, Thought and Legacy, (Ed: A. Koya), Islamic Book

Т Humeyni, İ. (1991). Konuşmalar, Objektif Yayınları, İstanbul. 144-145

р www.sharqjurnali.uz

DOI: 10.5281/zenodo.14680645

р

t
и
,

а

Хоманейий томонидан амалга оширилган яна битта фарқланиш бу совуқ уруш даврида ҳукмронлик қилган партияларни ғоявий қарашларига кўра ажратиш бўлган. Репрессив давлатларга АҚШ ва капиталистик ғояларга эргашувчи давлатлар, шунингдек, сотсиалистик ғояларни тарғиб қилувчи собиқ Совет Иттифоқига ажратилади. Яъни бу икки ғоя асосига қурилган икки давлат икки қутбли дунёда ҳукмронлик қилар эдилар. Хомейнийнинг фикрича Э

р Учинчи фарқланиш Хоменейийнинг руҳ ва дин борасидаги қарашларига асосланар эди. Бунга кўра дунё Аллоҳ ва ҳақ динга эргашувчилар ҳамда шайтон ва динсизлик тарафдорларига бўлинади. Дин йўлини Хоманейий ҳақ йўл деб атайди. Хоманейий Эроннинг ҳақ йўлга ўтганини ва АҚШ, Исроил ва ЎССРга қарши диний уруш бошлаганини эълон қилади. Эрон Ислом республикаси ташқи сиёсатининг юқорида санаб ўтилган асослари орқали қ

х 1. Совуқ уруш даврида биполяр дунёдаги буюк давлатларга йодикликнинг барча турларидан воз кечиш. Бу тамойилга кўра буюк давлатлар билан алоқалар бутунлай узилмасдан, тенглик ва ўзаро манфаатларни ҳурмат қилиш асосида олиб борилади.

и 2. АҚШ энг катта душман

г 3. Исроил ва яҳудийлик ҳеч қачон қабул қилинмаслиги лозим, кураш жса яҳудийлик йўқ қилинмагунча давом этиши керак. Исроилга қарши курашаётган, ва Қуддусни озод қилишга ҳаракат қилаётган ҳаракатлар қўллаб-қувватланиши зарур.

а 4. Мазлумларни ҳимоя қилиш ва улар билан ҳамкорликни йўлга қўйиш.

и

й

⁹ Ramazani, R. K. (1986). Revolutionary Iran: Challenge and Response in the Middle East, Johns Hopkins

¹⁰ Ramazani, R. K. (1983). “Khumayni’s Islam in Iran’s Foreign Policy”, Islam in Foreign Policy, (Ed: AI Dawisha)

Хомайнийнинг айтишича буюк давлатлар мусулмонлар томонидан курилган давлатларни йўқ қилиб, уларнинг ерларини эгаллаб, ўзларини кўлларга айлантирмоқчи бўлади. улар бу ишларини амалга ошириш учун барча ишга тайёр. Хоманей Усманийлар империясининг шу тарзда бўлакларга бўлиниб, талон тарож қилинганини ва бунинг давом этишини

Инқилобни экспорт қилиш ғоясига асосланган ташқи сиёсатдан ўзланган мақсад эронда содир бўлган инқилобнинг кўринишларини бошқа давлатларда ҳам амалга ошириш эди. Эрон ҳукумати мусулмонлар ва бошқа маълум халқларнинг “ғарбпаратс ҳукуматлардан ҳалос бўлиш” йўлидаги ҳаракатларини қўллашни бошлади. Бу жараёнда Эрон зиммасига ислом инқилобий ҳаракатларини ҳимоя қилиш маъсулиятини олишга ҳаракат қилди ва мамлакат ташқарисидагим эзилган халқларга ёрдам кўрсатишни бошлади. Оятулло Хомейний ислом инқилобини экспорт қилишнинг муҳимлигини таъкидлаб, “Ислом инқилобининг Эрон чегаралари доирасида қолиб кетиши, ўзумнинг якунини англатади”, деб айтган эди¹². Олий раҳбарнинг сўзларидан шу нарса маълум бўладики, инқилобни экспорт қилиш Эрон хавфсизлигини таъминлаш учун ҳам зарур ҳисобланган. Хомейний ҳокимияти вақтида маълумлар ҳамда мусулмонларни ҳимоя қилиш Эрон ташқи сиёсатининг

Эрон инқилобининг дастлабки йилларида асосий эътибор шиалар ва суннийларнинг биродарлигига қаратилди. Фирқалар орасидаги фарқларга эътибор қаратмасиликка ҳаракат қилишарди. Исломий биродарлик тушунчаси биринчи ўринга қўйилиб, асосий эътибор исломнинг умумий жиҳатларига қаратиларди. Шунга кўра, Хомейний ислом оламидаги дастлабки учта халифани танқид қилишни таъқиқлади, шиаларнинг суннийлар ортида туриб

б

¹¹ О
¹² Tüysüzöğlü, G. (2017). “İran’ın Artan Bölgesel Etkinliği ve Yaşanan Krizler Özelindeki Uygulamaları”,

Н
¹³ Humeyni, İ. (1992). Mustaz’af Müstekbir, (Trans: S. İslam), Objektif Yayınları, İstanbul. 137-138

ибодат қилишига рухсат берди, бу масалаларга мувофиқ бўлмаган фатволарни
ҳ

а Инқилобни экспорт қилиш ғоясининг сабабларидан бири янги тузилган
тузумнинг хавфсизлигини таъминлаш эди. шох ҳокмияти халқаро тизим билан
мутаносиб равишда ҳаракатлангани учун мавжудликни сақлаб қолган бўлса,
янги тузум халқаро тизим ва унинг субъектларига қарши курашган ҳолатда
мавжуд эди. Ўз қўшнилари ва халқаро ўйинчилар билан муносабатларни қўпол
йарзда олиб боргани учун Эрон яккаланиб қолган эди. бу вазиятдан қочиш учун
у инқилобни экспорт қилиш ғоясидан фойдаланди. Инқилобдан сўнг янги
тузум ўзининг янги ички сиёсатини ишлаб чиқди ва янги сиёсатни ишлаб
чиқишда унинг олдида иккита йўл бор эди. Биринчи йўл, қўшни давлатларда
арондаги билан бир хил бўлган қарашлар ҳамда ғояларни илгари сурувчи
ҳокимиятларни ўрнатиш бўлса, иккинчиси эса халқаро тизимга қарши
чиқадиган мамлакатлар билан иттифоқ шакллантириш йўли эди.
Ҳомейнийнинг фикрича, Эрон ёпиқ давлатга айланса ва инқилобни бошқа
давлатларга ёйишни уddалай олмаса мағлубиятга учрарди. Шу маънода, Эрон
ёккала вариантни ҳам устамонлик билан амалга ошириш йўлидан борди.
Инқилобни экспорт қилиш бўйича уринишлар иккита усулда амалга
оширилди: биринчиси, дунёвий тарғибот; иккинчиси, ҳарбий куч. Эрон
ҳукумати асосан дунёвий тарғибот ишларини амалга оширган бўлса ҳам,
ҳарбий куч қўлланилган даврлар ҳам бўлди¹⁵. Ливандаги Ҳизбуллоҳ ҳаракати
бунга мисол бўла олади.

н Инқилобнинг дастлабки йилларида Эрон кенг қамровли йўналишда
борган бўлса, кейинги йиллар давомида улар ўзгариб, шиа омили қарор қабул
қилишда ҳал қилувчи аҳамият касб этиб борди. Инқилобни экспорт қилишга
бўлган уринишлар ҳам дастлабки ўн йил давомида амалга оширилди. 1980
л

¹⁴ Gündoğan, E. (2016). İran ve Ortadoğu, Adres Yayınları, Ankara. 190-192

¹⁵ Ramazani, R. K. (1983). “Khumayni’s Islam in Iran’s Foreign Policy”, Islam in Foreign Policy, (Ed: AI Dawisha)
Cambridge University Press, Cambridge, 12-21.

йилда Ироқ билан ўртада бошланган урушда Эрон ироқлик шиаларни ишга солиб, улардан инқилобни ёйишда фойдаланишга уриниб кўрди. Кучлар балансини ўзгартириб, Яқин Шарқда домино эффектини ҳосил қилиши мумкин бўлган инқилобни экспорт қилиш ғояси эрон-ироқ уруши пайтида орқа фонга тушиб қолди¹⁶. Бироқ бу жараёнда Эрон инқилобий мафкура ғоясини институтсиялаштириб, уни эрон националиزمи билан боғлади. Бундан ташқари, 1980-йиллардан бошлаб Эрон Ливанда фаолият олиб бораётган шиа ҳаракатларини қўллашни бошлади ва у ерга ўзининг Ислом инқилоби кўриқчилари корпусини ҳам юборди. Эрон ташқи ишлар вазирлиги ҳеч қандан иккиланишсиз бундай ҳаракатларни қўллаб-қувватлашини эълон қилди. Инқилобни экспорт қилишнинг яна бир жиҳати шунда эдики, эронлик дипломатлар шиа гуруҳлари қўлланаётган мамлакатларга Эронни мисол қилиб кўрсатишни бошладилар¹⁷. 1990-йилларнинг охирига келиб бу сиёсат иккинчи даражага туширилди. Чунки, инқилобни экспорт қилиш ғояси минтақа давлатларини Эронга қарши иттифоқ тузишга ундарди.

Яна шу нарсани таъкидлаб ўтиш керакки, Эроннинг ички сиёий ҳолати ҳам ташқи сиёсатнинг шаклланишида муҳим рол ўйнайди. Мамлакат ичида иккита асосий фракциялар фаолият кўрсатади: консервативлар ҳамда ислоҳотчилар. Ташқи сиёсий қарорларни қабул қилишда эса бу икки томон ўзига хос қарашларини илгари суради. Ислоҳотчилар дипломатик муносабатларни яхшилаш, инсон ҳуқуқлари ва ҳалқаро ҳамкорлик каби масалаларга урғу берса, консерваторлар миллий мустақиллик, антиимпериализм ҳамда ғарб таъсирига қарши кураш каби ғояларни илгари суради. Муҳаммад Хотамий (1997–2005 йиллар) президентлиги даврида консерватив йўналишда фаолият олиб борган раҳбарларга нисбатан прагматик ва ислоҳотларни амалга ошириш сиёсати амалга оширилган. Бироқ шундай

¹⁶ Hinnebusch, R. (2003). The International Politics of the Middle East, Manchester University Press 194

¹⁷ Ramazani, R. K. (2013). Independence without Freedom: Iran's Foreign Policy, University of Virginia Press, Charlottesville and London 128-147

бўлса ҳам, конституцияга кўра давлатнинг умумий сиёсатини белгилаш Олий Раҳнамонинг ваколатида бўлиб, ташқи сиёсат бўйича қарорларни белгилашда ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлиб келмоқда.

Эрон ташқи сиёсати шаклланиш жараёнини тушунтиришнинг яна бир муҳим элементи Панисломизмни тушунишдир. Эрон инқилобидан сўнг биринчи ўринга чиқиб олган бу тушунчага кўра, мусулмонлар бошига тушган кулфатларнинг сабаби уларнинг ислом йўлидан бегоналашганлиги деб ҳисобланади. Эрон ташқи сиёсатига ёндашув ва тамойилларни ҳисобга олган ҳолда шуни айтиш мумкинки, ўтган асрнинг сўнггида мамлакат ташқи сиёсатда АҚШ бошчилигидаги биполяр халқаро тизимга қарши чиқди. Шу сабабга кўра мусулмонлар ва мазлум халқлар бу тартибни ўрнатиш учун

а **ХУЛОСА.**

м Эроннинг ислом дунёсига нисбатан мазҳабчилик доктринасини янгилашда қўлланиладиган бошқа бир ёндашув, Уммул Кура тамойили ҳисобланади. Хомейнийнинг фикрига кўра, инқилобдан сўнг Эронда ташкил этилган давлат исломий дунё тартибининг марказига айланади ва бутун Ислом умматини ўзи ичига қамраб олади. Хомейнинг вафотидан кейин ташқи сиёсий ёндашувнинг муҳис стратегиясига айланган ушбу доктрина Али Ҳаманейнинг маслаҳатчиси Муҳаммад Жавад Ларижаний томонидан назарийлаштирилади ва унга Умм ал-Кура деб ном берилади. Умм ал-Кура бутун ислом дунёсини бирлаштирган давлатни англатади. Назария инқилобдан сўнг Эрон ислом дунёсининг етакчисига айланди ва барча мусулмонлар Хомейнийнинг раҳбарлиги остига кириб, унга таяниши керак деган фактга асосланган¹⁹. Бу мақсадга эришиш учун ислом ҳукуматини ташкил этиш керак деган қарашлар илгари сурилган. Бундай ёндашув Эроннинг ислом дунёсида ўз ўрнини марказлаштиришга уриниб, ўзини сиёсий ҳамда диний марказга

¹⁸ Humeyni, R., (1991). İslam'da Devlet, (Trans: Objektif Yayınları), Objektif Yayınları, İstanbul. 206.

¹⁹ Asa, A. F. (2020). “Misak’tan Yeni Belge’ye Hamas ve Değişim”, Araştırma 115, İNSAMER 27

www.sharqjurnali.uz

DOI: 10.5281/zenodo.14680645

айлантиришга уринаётганини кўрсатади. Бироқ Алсулами ве Эльгонемининг фикрига кўра, 2003 йилда Ироқ ҳукуматининг кулагач экспансион шиа геосиёсий стратегияси пайдо бўлганидан сўнг “инқилобни экспорт қилиш” концепциясида ўзгариш содир бўлган. Умм Ал-Кура назарияси геосиёсий доктринага айланиб, тузум ундан ўзининг минтақада ва халқаро майдонда, айниқса, араб дунёсида етакчига айланиш йўлидаги мақсадида фойдаланди.

1989 йилда Хомейний вафотидан сўнг олий ҳокимият Оятулло Али Хаменеига ўтди. У Хомейний қарашларининг содиқ издоши сифатида исломий бошқарув, инқилобни экспорт қилиш, Эроннинг антиимпериализмга содиқлиги, антисионизм, ғарб таъсирига қарши кураш каби Эрон ташқи сиёсатининг асосий масалаларига диққатини қаратди. Шундай бўлса ҳам, тез суратларда ривожланиб бораётган минтақавий ҳамда глобал муносабатлар фонидида бир қатор ижобий ўзгаришлар ҳам амалга оширилди. Мисол учун Али Хаменеий Осиё давлатлари хусусан, Хитой, Ҳиндистон ва Россия билан иқтисодий ҳамда сиёсий алоқаларни яхшилаш сиёсатини бошлади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. A
2. Çoban Oran, F. (2017). “Uluslararası İlişkiler Çalışmalarında Din: Amaç, Kapsam, Teori”, 21. Yüzyılda Din ve Uluslararası İlişkilerdeki Dönüşüm, (Ed: F. Çoban Oran), Sentez Yayıncılık, Ankara, 11-12.
3. Eim, K. (2015). “National Security Decision-making in Iran”, Comparative Strategy, 34/2, 149–168.
4. Koç, E. (2020). Ortadoğu Siyasetinde İran ve Suudi Arabistan İlişkileri: Devlet, Kimlik, Mezhep ve Rol, Dora Yayınevi, Bursa.
5. Güleç, C. (2018). “Dış politika Analizinde Karar Verme Süreci ve Karar Verme Modelleri”, ÇOMÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 3/1, 79–102
6. Algar, H. (2009). “A Short Biography”, Imam Khomeini: Life, Thought and Legacy, .
7. Humeyni, İ. (1991). Konuşmalar, Objektif Yayınları, İstanbul. 144-145
8. Ramazani, R. K. (1986). Revolutionary Iran: Challenge and Response in the Middle E
9. Ramazani, R. K. (1983). “Khumayni’s Islam in Iran’s Foreign Policy”, Islam in

10. Hunter, S. (1990). Iran and the World: Continuity in a Revolutionary Decade, I
11. Tüysüzöğlu, G. (2017). “İran’ın Artan Bölgesel Etkinliği ve Yaşanan Krizler Özelindeki Uygulamaları”, ANKASAM, 17/3, Analysis. 10
12. Humeyni, İ. (1992). Mustaz’af Müstekbir, (Trans: S. İslam), Objektif Yayınları, İstanbul. 137-138
13. Gründoğan, E. (2016). İran ve Ortadoğu, Adres Yayınları, Ankara. 190-192
14. Ramazani, R. K. (1983). “Khumayni’s Islam in Iran’s Foreign Policy”, Islam in Foreign Policy, (Ed: Al Dawisha) Cambridge University Press, Cambridge, 12-21.
15. Hinnebusch, R. (2003). The International Politics of the Middle East, Manchester University Press 194
16. Ramazani, R. K. (2013). Independence without Freedom: Iran’s Foreign Policy, University of Virginia Press, Charlottesville and London 128-147
17. Humeyni, R., (1991). İslam’da Devlet, (Trans: Objektif Yayınları), Objektif Yayınları, İstanbul. 206.
18. Asa, A. F. (2020). “Misak’tan Yeni Belge’ye Hamas ve Değişim”, Araştırma 115, İNSAMER 27
19. «Шарқшунос таҳлилчилар» интеллектуал клуби. Shia hiloli maqolasi.

y

p

r

e

s

s

,

B

l

o

o

m

i

n

g

t

o

n

.